Egedy Gergely

1989: a brit külpolitika és a szovjet tömb szétesése

Nincs veszélyesebb helyzet a nemzetközi politikában, mint amikor nagy birodalmak bomlanak fel – hangsúlyozta Thatcher a memoárjában 1989 kapcsán. S bátran mondhatjuk: ez a gondolat, a stabilitás minden áron való megőrzésének a szándéka alapjaiban határozta meg Nagy-Britannia külpolitikáját az „annus mirabilis"-nak, „csodálatos évnek" mondott 1989-ben és 1990-ben.[1] A briteket – akárcsak egyébként az egész nyugati világot – felkészületlenül és teljesen váratlanul érte az egykori szocialista világrendszer összeroppanása és felbomlása. Ilyen mélységű változások negyven éve nem következtek be. Először Lengyelországban és Magyarországon roppant meg az államszocialista rendszer, s miután hazánk megnyitotta nyugati határát a keletnémetek előtt szeptemberben, összeomlott a kommunista rezsim az NDK-ban is. Novemberben megkezdődött a berlini fal lebontása, és Todor Zsivkovot menesztették Bulgáriában. Csehszlovákiában is győzött az ún. bársonyos forradalom, s véget ért a kommunista párt politikai egyeduralma. Az évet a Ceausescu-diktatúrát elsöprő felkelés zárta Romániában.

Ezek az események drámai kihívás elé állították a brit külpolitikát, amelynek át kellett értékelnie addigi prioritásait.[2] A londoni döntéshozók egyrészt pontosan felismerték, hogy 1989 eseményei a hidegháború végét és a Nyugat végleges győzelmét jelentik, ugyanakkor aggodalommal töltötte el őket az, hogy a bipoláris rendben kialakult nemzetközi stabilitás veszélybe került. A brit kormányzat akkori vezetője, Margaret Thatcher ezt számos alkalommal igen nyomatékosan meg is fogalmazta. Memoárjában azt írja, hogy életének legörvendetesebb politikai eseményeire került sor a szovjet blokkon belüli változásokkal, ám ugyanakkor azt is kifejti, hogy kezdettől fogva nagyfokú óvatosságot kívánt tanúsítani. A szavait idézve: „Nem akartam hagyni, hogy az eufória elhatalmasodjon, s háttérbe szorítsa a józan észt és a bölcs előrelátást."[3] Számolt azzal, hogy az új demokráciák számtalan belső gonddal fognak küszködni, a térség egésze destabilizálódik az etnikai törésvonalak mentén, s még a háborúk sem zárhatók ki közöttük. Egy másik fontos szempontja az volt a „Vasladynek", hogy tekintettel kell lenni az oroszok érzékenységére, nem érdemes tehát őket provokálni – s érvelése nem volt alaptalan, hiszen 1989-ben a Szovjetunió még egyben volt, s hiba lett volna lebecsülni az erejét. Elmondható tehát: Nagy-Britannia, élén Thatcherrel, 1989–1990-ben a nemzetközi politika azon szereplői közé tartozott, amelyek és akik egyértelműen lassítani kívánták a változások szédítő ütemét.[4] Thatcher szerint e kedvező változások mindenekelőtt azért jöhettek létre, mert a Nyugat a hidegháború egész időszakában szilárd és határozott álláspontot foglalt el a biztonságpolitika terén – nem látott tehát okot arra, hogy épp e kritikus időszakban változtasson eddigi gyakorlatán. A hivatalos londoni álláspont úgy fogalmazódott tehát meg, hogy a szabadság kiterjesztését – Thatcher kissé patetikus szavaival – „a szabadság offenzíváját" össze kell kapcsolni az európai stabilitás megőrzésével.

---

[1] Thatcher, Margaret: *The Downing Street Years*. London: HarperCollins, 1995, 769.
[2] V.ö. Reynolds, David: *Britannia Overruled. British Policy and World Power in the 20th Century*. London-New York: Longman, 1991, 285-286.
[3] Thatcher 1995, 790.
[4] V.ö. Greenwood, Sean: *Britain and the Cold War, 1945-1991*. London: Macmillan Press, 2000, 187.

Az egykori szovjet tömbön belüli változások a brit külpolitikát három fontos vonatkozásban érintették közvetlenül: 1. A Szovjetunióhoz fűződő viszony és a NATO vonatkozásában 2. Németország ügyében 3. az Európai Unió tekintetében.

1. A kelet–nyugati viszony és a NATO

A Szovjetunióhoz fűződő viszony tekintetében Thatcher következetesen abból indult ki, hogy Mihail Gorbacsovot, akivel emberileg igen jó személyes kapcsolatot alakított ki, s akiben a szovjetunióbeli reformok letéteményesét látta, minden áron támogatni kell. A memoárjában utal arra, hogy ennek a helyességét sokan megkérdőjelezték a Foreign Office-ban, de ő kitartott Gorbacsov mellett. A gorbacsovi irányvonal támogatását azért látta nélkülözhetetlennek, mert két veszélyes forgatókönyvet is elképzelhetőnek tartott – s ahogy az események később bizonyították, egyik sem volt alaptalan. Az egyik azzal a veszéllyel számolt, hogy a szovjet hadsereg „keményvonalas" vezetői sikeres államcsínyt hajtanak végre s átveszik a hatalmat, a másik pedig azzal, hogy a Szovjetunió hirtelen és kontrollálatlan módon szétesik. A britek – s persze az egész Nyugat – szemszögéből mindkét változat katasztrofális lett volna, s Gorbacsov tűnt a stabilitás zálogának.

1989 végére a Keletről jövő katonai fenyegetés mértéke mindenesetre jóval kisebb lett, mint korábban, sőt az is nyilvánvalóvá vált, hogy a Varsói Szerződés feloszlatása csak idő kérdése. E helyzetben óhatatlanul felmerült a kérdés, hogy miként alakuljon a NATO új stratégiája, s e tekintetben a két angolszász hatalom, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia között nem lényegtelen felfogásbeli különbség rajzolódott ki. Bush elnök úgy látta, hogy a Szovjetunió megroppanásával az Egyesült Államok jelentősebb mértékben csökkentheti hagyományos és nukleáris arzenálját egyaránt, míg a Thatcher vezette Nagy-Britannia továbbra is ragaszkodott ahhoz, hogy a Nyugat védelmi képessége semmilyen tekintetben se csökkenjen. Különösen ragaszkodott London a nukleáris ütőerő maradéktalan megőrzéséhez, ami, tegyük hozzá, nem volt új keletű fejlemény: hosszú miniszterelnöksége alatt Thatcher mindvégig azt tartotta, hogy csaknem negyven éven át az atomfegyverek őrizték meg a békét Európában.[5] A nukleáris ellencsapás lehetősége ellensúlyozta ugyanis az orosz hadsereg nyilvánvaló szárazföldi fölényét. Ezt az álláspontot képviselte a brit kormányfő a Bush elnökkel 1989 novemberében Camp Davidben és 1990 áprilisában Bermudán folytatatott tanácskozáson egyaránt, és a NATO 1990. július elején Londonban tartott csúcsértekezletén is. Thatcher minden fórumon azt hangoztatta, hogy a nyugati katonai szövetségnek semmiképp sem szabad a felbomló Varsói Szerződés útját követnie, s nélkülözhetetlennek nevezte az amerikai katonák európai jelenlétének a fenntartását. Álláspontját azzal támasztotta alá, hogy a Szovjetunió a „szatellit-államok" elvesztése után is szuperhatalom marad. Ez tükrözi, hogy ekkor még Thatcher maga sem számolt a Szovjetunió gyors felbomlásával.

2. A német egység kérdése

1989, a berlini fal lebontása és Honecker rendszerének a bukása napirendre tűzte a német egység kérdését is – s ebben Thatcher kormánya különösen ambivalens volt. Hogy miért? Thatcher akkori viselkedésének a mozgatórugóiról világos magyarázatot

[5] V.ö. Egedy Gergely: *Nagy-Britannia a XX. században*. Budapest: Aula, 1998, 439-440.

kapunk a memoárjában.[6] A kollektív bűnösségben ugyan sohasem hitt, ezt hangsúlyozta, a nemzeti karakterben viszont igen, s a németek vonatkozásában szerinte erre az a körülmény nyomta rá a bélyegét, hogy az 1871-es egyesülés óta Németország folyamatosan hol agresszív törekvéseivel, hol pedig az önbizalom hiányával küszködött. A „német probléma" súlyát a legjobban maguk a mai németek érzékelik, állította; többségükben ők maguk sem kívánják, hogy hazájuk olyan hatalommá váljék, amely másokra erőlteti az akaratát. Ebből kiindulva viszont a németek hajlamosak azt a tévedést elkövetni, a múlt ismétlődésének a megakadályozására, hogy megpróbálják „bezárni" magukat az Európai Unióba. Ez azonban nem kínálhat igazi megoldást Thatcher szerint: az egységes Németország túlságosan erős ahhoz, hogy csak egyetlen szereplő legyen a sok között az EU-n belül. Thatcher konklúziója így az volt, hogy csak az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország együttműködése képes kordában tartani a megnagyobbodott Németországot – s e célra irányult a diplomáciai tevékenysége is 1989–1990-ben. A londoni *Indepedent* még keményebb állásfoglalást is közölt tőle: expressis verbis arra utalt, hogy ne feledkezzünk el a múltról, „elvégre két világháborúnk is volt, nemde?"[7]

Említsük meg, hogy a brit kormánynak volt olyan tagja is, aki még Thatchernél is jóval messzebbre ment a németellenességben. Nicholas Ridley, a miniszterelnök régi és bizalmas munkatársa, az Ipar-és Kereskedelemügyi Minisztérium vezetője 1990 nyarán a *Spectator*-nak adott interjúban kijelentette: a tervezett európai pénzügyi unió nem más, mint egy „német svindli", aminek az a célja, hogy a németek egész Európát megkaparintsák maguknak. Ridley a franciákra nézve felettébb sértő módon azt mondta, hogy ők a németek „uszkárjaiként" viselkednek, s arra is utalt, hogy ha a britek lemondanának a szuverenitásukról az Európai Unió javára, az olyan lenne, mintha azt Adolf Hitlernek adnák át.[8] Tegyük hozzá: Ridley-nek le kellett mondania posztjáról, s Thatcher is kénytelen volt hivatalosan elhatárolódni a szavaitól, de magában sok mindenben egészen biztosan egyetértett vele.

Thatcher már 1989 szeptemberében kísérletet tett a német egyesülés folyamatának megtorpantására. Gorbacsovval tárgyalva Moszkvában kifejtette: bár a NATO olyan nyilatkozatokat tett, amelyek rokonszenveznek a német egység létrejöttével, neki komoly fenntartásai vannak. A szovjet pártfőtitkár biztosította őt arról, hogy Moszkva sem örülne a német egységnek – a szovjet álláspont megerősítette őt abbeli törekvésében, hogy mindenképp lassítsa a két német állam egymáshoz való közeledését. Bírálta Kohl kancellárt, amiért a berlini fal lebontásának megkezdését követően úgy foglalt állást, hogy a német egység kérdése a két Németország lakosaira tartozik – s nincs szükség kívülről jövő tanácsokra. Nem értett egyet a kancellár által kidolgozott ún. tíz pontos javaslattal sem, amely – egy konföderációs struktúra kialakítása révén - a két német állam közötti föderációt is előirányozta.[9]

1989. november 18-ra Mitterand elnök Párizsba hívta az Európai Közösség vezetőit a német kérdés megtárgyalására, s a brit kormányfő az összejövetelen arról beszélt, hogy a német egység fölvetése, akárcsak a határok megváltoztatásáé, mindenképpen kerülendő – már csak azért is, mert azzal Gorbacsov ingatag otthoni pozícióját ásnák alá. Kelet-Németországot demokratizálni kell, de az egység csak hosszú távon valósulhat meg. Sőt, e helyütt azt is kijelentette Thatcher, hogy a stabilitás

[6] Thatcher 1995, 790-791.
[7] *Independent*, 13 July, 1990, 3.
[8] *The Spectator*, 14 July, 1990, 8-10.
[9] V.ö. Németh István: *Németországa története a XX. században*. Budapest: Aula, 2002. 551-558.

megőrzésének érdekében nemcsak a NATO-t, hanem a Varsói Szerződést is fenn kellene tartani.[10]

A brit vezetés persze pontosan tudta, hogy a kulcstényező a német kérdésben is Washington állásfoglalása – s e vonatkozásban azzal kellett szembesülnie, hogy nem kapja meg a remélt támogatást. Thatcher 1989. november 24-én Camp Davidben tárgyalt Bush elnökkel, akit nem tudott meggyőzni aggályainak megalapozottságáról. Abban egyetértettek, hogy Németországnak továbbra is a NATO-ban kell maradnia, ám ami az egyesülést illeti Bush úgy gondolta, hogy Németország kérdése jól kezelhető lesz az Európai Közösség keretében. E vélekedést Thatcher illuzórikusnak, veszélyesen elhibázottnak tekintette. Hiába! Decemberben, a Gorbacsovval folytatott máltai megbeszélést követően Bush elnök Brüsszelben, a NATO-államok vezetőinek értekezletén félreérthetetlenül kiállt a föderalizált Európa eszméje és a német egység gondolata mellett, s az év végén Moszkvából is egyre több olyan véleményt lehetett hallani, hogy nem feltétlenül zárkóznak el a német egységtől.

Csalódva Washingtonban, Thatcher tett még egy utolsó kétségbeesett kísérletet az NSZK és az MDK egyesítésének feltartóztatására: a német hatalmi ambícióktól hagyományosan félő Franciaországgal próbált szövetkezni. 1990. január 20-án Párizsban megtartott találkozójukon Thatcher előterjesztette Mitterand elnöknek azt az elképzelését, hogy a két Németország újraegyesítését el kellene halasztani mindaddig, amíg Kelet-Közép-Európa demokratizálása végbe nem megy, s a francia államfő lényegében egyetértéséről biztosította őt. A gyakorlatban azonban nem sokat tehettek. Thatcherben felmerült, hogy az Európai Közösség intézményeit lehetne felhasználni a folyamat megakasztására, vagy legalábbis lassítására, de miután Berlin keresztül tudta vinni, hogy Kelet-Németország különösebb tárgyalások nélkül, mintegy automatikusan tagja lehessen az Európai Közösségnek, ez az elképzelés sem ígért sokat. Mitterand ugyanakkor kiváltotta Thatcher neheztelését azzal, hogy míg informálisan, a kulisszák mögött egyetértett a miniszterelnök asszony aggályaival, s arról beszélt, hogy a németeknek nincs joguk önkényesen felforgatni Európa politikai rendjét, a nyilvánosság előtt ebből szinte semmit sem vállalt.[11] Jobb megoldás hiányában London így végül elfogadta a folyamat lebonyolítására kidolgozott washingtoni javaslatot, az ún. kettő plusz négy formulát, ez a megoldás ugyanis legalább bevonta a két német állam tárgyalásaiba azt a négy hatalmat, amelyek a világháború végén kialakították a német rendezés kereteit, vagyis az Egyesült Államokat, a Szovjetunió, Nagy-Britanniát és Franciaországot. Ez a formula, amelyet Thatcher, a hangsúlyokat áthelyezve, szívesebben nevezett „négy plusz kettőnek", nemzetközi ellenőrzést biztosított a német egység megteremtésének folyamata felett. Ez azonban sovány vigasz volt… Visszaemlékezésében Thatcher így értékelte a történteket: „Ha volt olyan terület az általam folytatott külpolitikában, amelyben teljes kudarcot vallottam, az a német újraegyesítéssel kapcsolatos politikám."[12]

3. Az Európai Közösség bővítése

Kétségtelenül elmondható, hogy ha Thatcher jobban bízott volna az európai integráció pozitív hatásaiban, akkor valószínűleg a német kérdést sem találta volna ennyire nyugtalanítónak. Ismeretes azonban, hogy Thatcher igencsak tartott az európai

[10] Thatcher 1995, 794.
[11] Thatcher 1995, 797-798.
[12] Thatcher 1995, 813.

együttműködés szorosabbra fonásától, és ellenezte valamiféle szupranacionális „föderalizált" Európa megalkotását. A kommunista blokk összeomlása az integráció támogatóinak és ellenfeleinek egyaránt új ösztönzést adott. Brüsszel hajlott arra, hogy új tagok felvétele előtt először belülről mélyítsék el az együttműködést; Mitterand francia elnök azzal érvelt, hogy csak a szorosabb integráció keretében lehetséges az új Németország hatékony lekötése, mozgásterének leszűkítése, London viszont elutasította ezt a véleményt, és arra mutatott rá, hogy a Párizs által javasolt út jelentékenyen megnehezítené az új kelet-közép-európai államok csatlakozását. London ugyanis a lehető leghatározottabban kiállt ezen országok, köztük hazánk mielőbbi felvétele mellett. (Érdemes felidézni, hogy Thatcher már a híres Bruges-i beszédében, 1988 szeptemberében kijelentette: „Mindig is úgy fogunk Varsóra, Prágára és Budapestre tekinteni, mint nagy európai városokra.") A közép-európai országok felvételének ügye tehát nyomós érvet adott a brit kormánynak a „laza" szerkezű Európai Közösségért folytatott küzdelmében.[13] Említsük végül meg, hogy 1984 után 1990 szeptemberében Thatcher másodjára is ellátogatott Budapestre, ahol ezúttal már jobb benyomásokat szerzett, s az őt fogadó Antall Józsefről úgy nyilatkozott, hogy „igazi konzervatív", olyan, aki képes a változásokat összhangba hozni a nélkülözhetetlen kontinuitással.[14]

Összességében elmondható, hogy a közép-kelet európai országok bevonása a nyugati integrációs szervezetekbe jól illeszkedett a brit külpolitika hagyományos céljaihoz is: harmonizált a biztonságpolitikai szempontokkal, s a brit kereskedelem igényeinek is megfelelt. Németország növekvő befolyását ellensúlyozandó London jó szemmel nézte a visegrádi országok formálódó együttműködését, és a Thatchert váltó John Major 1992-ben személyesen is ellátogatott a visegrádi államok fővárosaiba.

[13] V.ö. Young, John W.: *Britain and European Unity, 1945-1999*. 2nd ed, London: Macmillan Press, 2000, 144.
[14] Thatcher 1995, 809.